

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2024.57.195>
УДК 330.8:339.727.22(447)
JEL: N10, B22, E44

Корніяка О.В., кандидат економічних наук,
науковий співробітник відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2516-5341>
e-mail: korniyaka@ukr.net

РОЛЬ ІНОЗЕМНИХ КАПІТАЛІВ У ФОРМУВАННІ ГОСПОДАРСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.¹

Статтю присвячено аналізу наукової літератури другої половини ХІХ – початку ХХ ст. щодо ролі іноземних капіталів у формуванні господарської системи України. В контексті сучасних викликів щодо фінансового забезпечення воєнної економіки, а в перспективі – повоєнного відновлення, акцентовано увагу на наявності широкого наукового дискурсу щодо пошуку фінансових джерел відбудови, важливим аспектом якої постає залучення іноземних капіталів. Важливим інформативним джерелом розробки даної проблематики визначено наявність вітчизняного історичного досвіду періоду ринково-індустріальних

¹ Публікацію підготовлено в рамках виконання НДР «Економічна спадщина у формуванні господарської системи України» (№ державної реєстрації 0122U201468) відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Ц и т у в а н н я: Корніяка О.В. Роль іноземних капіталів у формуванні господарської системи України: аналіз наукової літератури другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2024. Вип. 57. С. 195–213. <https://doi.org/10.15407/ingedu2024.57.195>

© Видавець Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2024.

Це стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

ISSN 0320-4421. Історія нар. госп-ва та екон. думки України. 2024. Вип. 57

перетворень, коли господарська система України розвивалася в складі загальноімперського комплексу, а іноземні інвестиції стали важливим чинником її формування та розвитку. Зокрема з'ясовано, що за рахунок прямих та портфельних іноземних інвестицій відбувалася широка модернізація промисловості країни, розвиток фінансового сектору, розбудова шляхів сполучення, що дає підстави характеризувати іноземне інвестування як один з основних стимулюючих чинників розвитку господарської системи. Поряд із цим наголошено, що іноземне інвестування можна вважати чинником інноваційного розвитку господарства України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., за рахунок сприяння створенню нових галузей виробництва, впровадженню у вітчизняну практику нових технологій і методів організації виробництва, тощо. Важливим практичним висновком проведеного дослідження визначено, що наявний історичний досвід є важливим джерелом обґрунтування сучасних заходів державної політики в частині забезпечення сприятливого інституційного середовища для залучення іноземних капіталів щодо реалізації суспільно значущих модернізаційних проєктів та проєктів відновлення.

Ключові слова: імпорт капіталу, економічний розвиток, індустріально-ринкова трансформація, ризики залучення зовнішніх інвестицій.

Korniyaka Oleksandr

THE ROLE OF FOREIGN CAPITAL IN THE FORMATION OF THE ECONOMIC SYSTEM OF UKRAINE: ANALYSIS OF SCIENTIFIC LITERATURE OF THE SECOND HALF OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

The article is devoted to the analysis of scientific literature of the second half of the 19th - beginning of the 20th centuries, regarding the role of foreign capital in the formation of the economic system of Ukraine. In the context of modern challenges as to the financial support of the war economy, and in the future – of the post-war recovery, attention is focused on the presence of a wide scientific discourse on the search for financial sources of reconstruction, whose important aspect is the attraction of foreign capital. An important informative

ISSN 0320-4421. Істор. нар. господ. екон. думки Ukr. 2024. 57

source for the development of this issue is the presence of domestic historical experience of the period of market-industrial transformations, when Ukraine's economic system developed as part of the overall imperial complex, and foreign investments became an important factor in its formation and development. In particular, it was found that due to direct and portfolio foreign investments, extensive modernization of this country's industry, and development of the financial sector and communication routes took place, which gives grounds to characterize foreign investment as one of the main stimulating factors for the development of an economic system. Along with this, it is emphasized that foreign investment can be considered a factor in the innovative development of Ukraine's economy in the second half of the 19th and early 20th centuries, due to the promotion of the creation of new branches of production, the introduction of new technologies and methods of production organization into domestic practice, etc. An important practical conclusion of the conducted research is that the existing historical experience is an important source of substantiation of modern state policy measures in terms of ensuring a favorable institutional environment for attracting foreign capital for the implementation of socially significant projects of modernization and restoration.

Keywords: capital import, economic development, industrial and market transformation, risks of attracting foreign investment.

Постановка проблеми. Перед Україною стоять складні завдання фінансового забезпечення воєнної економіки, а в перспективі – повоєнного відновлення. Незалежно від термінів закінчення війни потрібно буде не лише відбудувати міста, зруйновану транспортну та енергетичну інфраструктуру, а забезпечувати налагодження внутрішнього виробництва, його технологічну та структурну модернізацію, що вимагає не лише макрофінансової стабілізації, а й значних інвестиційних «вливань». Широкий науковий дискурс щодо пошуку фінансових джерел відбудови триває від початку воєнних дій на Донбасі. При цьому науковці здебільшого звертаються до зарубіжного досвіду залучення інвестицій. Проте існує вітчизняний досвід періоду ринково-індустріальних перетворень, коли господарська система України розвивалася в складі загальноімперського комплексу, а приплив іноземних капіталів регулювався російським урядом.

Тому вивчення історичних уроків другої половини ХІХ – початку ХХ ст. щодо можливостей і ризиків залучення до економіки країни іноземних капіталів – це важливе наукове завдання. Одним із його складників є опрацювання значного масиву наукової літератури, що репрезентує теоретичне розроблення проблеми. Адже науковці здійснювали дослідження позитивних і негативних сторін практики іноземного інвестування, що може бути певним чином використано при прийнятті рішень щодо визначення пріоритетних напрямів та побудови алгоритмів співпраці із іноземними інвесторами в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У зарубіжній літературі ґрунтовні напрацювання з проблем іноземного інвестування представлені працями П. Баклі, Дж. Даннінга, А.К. Керн-кросса, Т. Пенроуза та ін. [1; 2; 3]. Зокрема, Т. Пенроуз у публікації «Іноземні інвестиції та зростання фірми» наголошує: «У сфері виробництва прямі іноземні інвестиції, ймовірно, є більш ефективними для підвищення продуктивності та підвищення промислової ефективності, ніж будь-які інші види іноземних інвестицій. Існують два типи вигод, отриманих від іноземних інвестицій: додаткове надходження капіталу, з одного боку, і, з іншого, нові технології виробництва та управління, підприємницька майстерність, нові продукти, нові ідеї» [3].

Питанням залучення іноземних інвестицій в економіку України у загальній постановці присвячено роботи таких українських науковців як Б. Данилишин, Я. Жаліло, О. Жилінська, С. Ілляшенко, О. Соколовська [4], І. Тофан [5] та ін.

Проблематика залучення іноземних інвестицій в умовах воєнного стану дістала висвітлення в публікаціях О. Нечипорук, Л. Панкової, О. Камалової-Кутинець, М. Тимоць, Г. Стахів, М. Савченко, В. Степанюк та ін. Дослідники наголошують, що поряд зі специфічними чинниками зниження інвестиційної активності в період війни, мають значення «відсутність системи гарантування та захисту іноземних інвестицій на рівні держави та необхідність реформування української інвестиційної системи з урахуванням як воєнних факторів, так і довоєнних недоліків» [6]; високий рівень інфляції, нестабільність фінансової системи та податкової системи [7]. Серед таких «довоєнних» проблем, які слугують додатковим стримуючим фактором для інвесторів, науковці вказують на несформовані внутрішні механізми нагрома-

дження капіталу, що нездатні забезпечити трансформацію грошей в активи [8, с. 45], а також на те, що «слабкість ринкових фінансових механізмів обумовлює зростання ролі фіскальних інструментів акумуляції та розподілу коштів, а також потребу в зовнішній фінансовій допомозі для повоєнного відновлення економіки та соціогуманітарного простору» [9, с. 34].

Традиційно серед ризиків залучення іноземних капіталів в економіку називають «перехід прибутків до іноземних інвесторів; зростання залежності від іноземного капіталу; видобуток та експлуатація місцевого природного ресурсу; пристосування структури економіки до інтересів інвестора» [10, с. 13], а також можливість виведення іноземними інвесторами значних обсягів капіталу в періоди поглиблення економічної кризи. Разом з тим, сучасні дослідники наголошують на таких сприятливих передумовах для залучення іноземних інвестицій, як активна зовнішня політика керівництва держави, що проявляється у знакових політичних та економічних подіях для України; активна та багатостороння підтримка світових лідерів та країн у протистоянні України російській агресії; авторитет Президента України на світовій арені; реформи судової та податкової системи України; активний пошук сучасних платформ та інноваційних інструментів для залучення іноземних інвестицій [11].

Окремі публікації присвячені розгляду впливу іноземних інвестицій на економіку. Зокрема, І. Бабець здійснила прогнозне моделювання впливу прямих іноземних інвестицій на економіку України в умовах повоєнної відбудови [12], І. Зварич, О. Бродовська та Д. Кравчук розглянули їх вплив на сталий розвиток економіки [13]. В аспекті загальних змін економічного середовища досліджували вплив іноземних інвестицій Т. Орехова та А. Свіргун [14]. Комплексний аналіз реального та потенційного впливу прямих іноземних інвестицій на структурні зміни провела І. Шовкун [15].

Історико-економічні аспекти проблематики впливу іноземних капіталів на економічний розвиток в період другої половини XIX – початку XX ст. знайшли відображення у працях Н. Супрун [16, с. 125–148], В. Лазебник [17; 18; 19], Т. Водотики [20]. Вплив іноземного капіталу на становлення та розвиток регіональної економічної системи досліджувала О. Снігова [21, с. 42–60]. Разом з тим, варто відзначити, що попри традиційний інтерес до

зарубіжної спадщини в індустріальній структурі та міському побуті старопромислових районів, економічні аспекти довготривалого впливу імпорту капіталу не достатньо досліджені.

Метою публікації є визначення ролі іноземних капіталів у процесі економічного розвитку на основі аналізу економічної літератури другої половини XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Питанням ролі іноземних інвестицій в економічному розвитку країни належить особливе місце в наукових публікаціях другої половини XIX – початку XX ст. У цей період розпочалися кардинальні зміни в структурі та технічному рівні виробництва. Промисловий переворот і розбудова великої машинної індустрії, освоєння природних покладів мінеральної сировини та створення на українських теренах паливно-енергетичної бази російської (завдяки відкритим родовищам кам'яного вугілля) та Австрійської (завдяки нафтовим родовищам Східної Галичини) імперій, з одного боку, потребували інвестицій, а з іншого – приваблювали їх. Тож іноземні капітали стали одним із основних джерел фінансування розвитку господарської системи індустріально-ринкового типу.

Основною причиною активізації іноземного інвестування в цей період та, як наслідок, експансії іноземних капіталів у виробничу та фінансово-інвестиційну сфери економіки став низький рівень нагромадження капітальних ресурсів всередині країни, що ставило під загрозу проведення соціальних та економічних реформ. Так, на думку В. Каразіна, для розвитку і зміцнення народного господарства потрібні фінансові засоби, спроможні привести в рух до того бездіяльні ресурси [22]. С. Вітте також стверджував: «Якщо країна не багата власними капіталами, а в них має суттєву потребу і держава, і промисловість, то немає іншого виходу з такого положення, ніж залучення капіталів з-за кордону». Науковець наголошував, що «за нашої бідності капіталами всередині країни, за необхідності витратити на державні потреби значну частину народних заощаджень, особливо на посилення бойової готовності та розвиток залізниць, необхідне зростання нашої вкрай відсталого промисловості може здійснюватися лише за безпосередньої участі іноземних капіталів» [23]. У той же час, С. Вітте зосереджував увагу на позитивних тенденціях щодо залучення іноземних інвестицій до промисловості країни, зазначаючи, що «якщо іноземні капітали будуть спрямовані на розши-

рення вітчизняної промисловості, то остання виграє ще і від припливу більш досвідченої, вигадливої та сміливої іноземної підприємливості, і в її долі будуть зацікавлені іноземні капіталісти й у періоди політичних ускладнень» [23].

У своїх дослідженнях С. Вітте також намагався спростувати поширену думку про існуючі загрози у сфері залучення іноземних капіталів, зокрема щодо переростання іноземної економічної експансії у політичну та культурну. Науковець обґрунтовує свої твердження тим, що у досліджуваний період країна залучила вже таку велику кількість іноземних капіталів у вигляді «знань, знарядь праці, грошей, асимілювала стільки іноземців, що приїхали в якості майстрів, господарів підприємств, військових викладачів і т. ін., що дивно навіть говорити про загрозу народної самобутності від іноземців та іноземних капіталів, що шукають заробітку» [23, с. 141].

Різним аспектам питання ролі іноземних капіталів у розвитку народного господарства в своїх дослідженнях приділяв увагу В. Литвинов-Фалінський, який також наголошував на неможливості ефективного реформування економіки країни без залучення інвестицій ззовні. На думку науковця, вітчизняне господарство «не маючи накопиченого багатства, не має і власних капіталів, що могли б надати народній праці широкого застосування, і для досягнення цієї цілі нам край необхідно залучати іноземні капітали» [24, с. 115]. Переміщення капіталів із «багатих культурних країн» до «країн бідних капіталами» В. Литвинов-Фалінський визнавав «не тільки цілком природним, а й доволі необхідним» явищем [24, с. 116]. Відповідаючи на запити критиків іноземного інвестування науковець наголошував, що у розвитку промисловості наша країна йде тим же шляхом, «по якому йшли свого часу інші країни, що досягли тепер квітучого стану промисловості, причому участь іноземних капіталів у цій справі не призвела до економічного поневолення, а зовсім навпаки, привела ці країни до економічної незалежності та самостійності» [24, с. 123].

На думку науковця, саме іноземні капітали, завдяки «розширенню експлуатації природних багатств» зіграли ключову роль у розвитку промислового виробництва та піднятті добробуту країни в цілому. Як зазначав дослідник, прилив іноземних капіталів активізував «підприємливість та ініціативу не тільки у прямому створенні промислової діяльності, а й у розповсюдженні її серед

населення, бо, завдяки суперництву зі сторони іноземних підприємців, наші промисловці були вимушені прокинутися та вдатися до технічного удосконалення та знаходження нових прийомів промислового виробництва» [24, с. 123]. Таким чином, створюючи конкурентне середовище у промисловості, іноземне інвестування стимулювало не тільки кількісні, але і якісні зміни виробничої структури, в результаті чого матеріально-технічне оновлення провідних галузей народного господарства суттєво стимулювало економічний розвиток країни.

Питання впливу іноземних капіталів на економічний розвиток було предметом досліджень видатного вченого-економіста М. Туган-Барановського. Зокрема, на думку науковця, основним завданням проведення грошової реформи С. Вітте було саме створення умов для залучення інвестицій з-за кордону: «грошова реформа, що з успіхом була проведена Вітте, суттєво полегшила прилив іноземних капіталів до Росії, усунувши коливання російської валюти» [25, с. 266]. Необхідність створення сприятливих умов для іноземного інвестування в першу чергу диктувалася темпами розвитку промислового виробництва, що у період другої половини XIX – початку XX ст. досягли високого рівня інтенсивності. Як зазначав науковець, «приплив іноземних капіталів та іноземної підприємливості останнім часом став могутнім стимулом нашого промислового розвитку» [25, с. 284] і досить характерним є той факт, «що Південноросійські заводи засновані переважно за рахунок іноземних капіталів. З існуючих підприємств суто російськими можливо назвати тільки два – Сулінський завод Пастухова та Олександрівський Брянського товариства. Інші ж, чи належать цілком іноземцям, чи знаходяться у спільній власності з росіянами. Так завод Новоросійського товариства (Юза) належав англійцям, Гданцевий – французам, Дніпровський Південно-руського товариства – бельгійцям (головний акціонер Коккервіль), Дружковський Донецького товариства – французам, тощо» [25, с. 260–261].

Доказом суттєвого впливу іноземних капіталів на розвиток промисловості в досліджуваний період може бути характеристика особливостей фінансово-інвестиційного забезпечення розвитку Південно-російського промислового району, яку надав М. Туган-Барановський: «Без допомоги іноземного капіталу криворізьким рудам ще довго треба було б мирно спочивати під

полями чорнозему Придніпровського краю. Так само і у металургійній справі Донецького басейну піонером був англієць Юз, що і нині керує залізничною промисловістю південного району» [54, с. 286]. Одним із чинників активізації іноземних капіталів щодо інвестування у вітчизняну промисловість науковець вважав і високі відсоткові ставки по дивідендам від функціонування підприємств, що суттєво стимулювало збільшення обсягів портфельних інвестицій. На думку науковця, «на іноземних ринках акції цих заводів, що приносять великі дивіденди, від яких давно відвикли іноземні капіталісти, коштували так високо, що достатньо було додати до назви фірми слово дніпровський чи донецький, щоб розраховувати на легкий продаж акцій за кордоном» [25, с. 261]. Поряд із цим, суттєвим інституційним бар'єром поширення практики іноземного інвестування та, як наслідок, і гальмом економічного розвитку країни науковець вважав недостатній рівень законодавчого забезпечення інвестиційної діяльності та наявність корупційних схем на місцевому рівні, коли «адміністративна регламентація та дрібні утиски на кожному кроці, викликали великі застереження, що суттєво гальмувало поступальний хід нашої промисловості» [25, с. 295].

Деякі аспекти інвестиційного забезпечення економічного розвитку за рахунок практики залучення іноземних капіталів у другій половині XIX – на початку XX ст. були об'єктом досліджень Б. Брандта. На його думку активізація іноземного інвестування вітчизняної промисловості була цілком природним явищем, коли «природні багатства, та відносна бідність власними капіталами, повинні були визвати прилив іноземних капіталів. Приплив капіталів став результатом природного прагнення капіталів туди, де вони можуть знайти найбільш вигідне для себе застосування» [26, с. 617]. Одним з основних чинників активізації іноземного інвестування науковець визнавав державну митно-тарифну політику, направлену на захист інтересів внутрішнього виробника, коли іноземним підприємцям було вигідніше створювати виробничі підприємства всередині країни, ніж завозити вже готові товари з-за кордону. Саме за таких умов, за активного сприяння іноземних капіталів і сформувалися потужна вугільна та металургійна галузі півдня країни. Прикладом цього, на думку Б. Брандта, було будівництво таких потужних підприємств, як Катеринославський металургійний завод «Новоросійського то-

вариства» Джона Юза (1871 р.), «Французьке товариство криворізьких руд» (1880 р.), Південно-Дніпровський завод «Південно-Дніпровського товариства» Бельгійської компанії Коккервіля та Варшавського металургійного заводу (1889 р.), «Донецьке товариство залізничного та сталеливарного виробництва» за участі французьких капіталів (1891 р.), «Російсько-Бельгійське металургійне товариство» (1895 р.), «Донецько-Юр'ївський завод», «Нікополь-Маріупільське товариство» засноване за рахунок американських капіталів, заводи «Ольховський» біля Луганська та «Провіданс» біля Маріуполя збудовані за рахунок бельгійських капіталів тощо. Загалом, у своїх дослідженнях Б. Брандт цілком позитивно характеризував роль іноземних капіталів у розвитку народного господарства досліджуваного періоду, та зазначав, що: «іноземні капітали здійснили благодійний вплив на промисловий розвиток країни шляхом розповсюдження технічних знань, розвитку підприємливості, створення нових промислових центрів та підвищення попиту на працю, результатом чого стало і підвищення її вартості» [26, с. 621]. Поряд із цим, на думку науковця, разом із іноземними капіталами розпочався позитивний процес підвищення рівня соціальної захищеності робітників шляхом «покращення умов праці робітників, будівництвом гарного житла, шкіл, лікарень, робітничих кас і т. ін.» [26, с. 621].

Про позитивний вплив запровадження митних бар'єрів щодо стимулювання іноземного інвестування зазначав також І. Вавілін, наголошуючи на тому, що високий рівень митних платежів є суттєвим чинником притоку іноземних капіталів, коли останні «потрапляючи в країну з високими митними зборами та створюючи там великі промислові підприємства, самі з успіхом починають користуватися всіма вигодами високих зборів з товарів, що ввозяться з-за кордону, так як усередині країни не зустрічають сильної конкуренції та, виходячи з цього, можуть здійснювати продаж товарів за більш високими цінами» [27, с. 7]. Поряд із цим у своїх дослідженнях І. Вавілін відзначав цілу низку позитивних моментів щодо ролі іноземних капіталів у економічному розвитку країни, зокрема: посилюючи вже існуючі галузі виробництва та створюючи нові, іноземні капітали стимулювали розширення внутрішнього ринку, активізували розвиток внутрішньої та зовнішньої торгівлі, забезпечували технічне та технологічне оновлення промисловості, тощо. Як зазначав науковець, іноземний капіталіст

«проникаючи у відсталу країну будує свої підприємства згідно з рівнем техніки, що існує у більш розвинених країнах. Тим самим він надає приклад іншим підприємцям, які під натиском конкуренції також повинні покращувати технічне обладнання своїх підприємств» [27, с. 21].

Загалом у своїх дослідження І. Вавілін визначає іноземне інвестування одним з основних чинників економічного розвитку країни наголошуючи, що «бурхливе зростання промисловості, що відбувалося в кінці XIX – на початку XX ст., у значній мірі зобов'язане саме приливу капіталів з європейських країн» [27, с. 23]. На думку дослідника, прилив іноземних капіталів до відсталої країни «подібне приливу крові в ослаблений організм, посилює її життєздатність, піднімає виробничі сили, укріплює народне господарство та підвищує рівень існування всього населення» [27, с. 23].

Про обсяги іноземних капіталів, задіяних у народному господарстві у період модернізації господарської системи можуть свідчити дані Е. Рудзького щодо кількості іноземних компаній на вітчизняному ринку. За даними науковця станом на 1 січня 1900 р. нараховувалося 269 іноземних акціонерних товариств, в тому числі 162 бельгійських, 54 французьких, 30 німецьких та 19 англійських товариств. В той же час галузевий розподіл іноземних підприємств виглядав наступним чином: бельгійські товариства в основному були представлені у гірничій та металургійній галузі (78 товариств), та у галузі обслуговування міського трамвайного транспорту (25 товариств); французькі товариства були зосереджені також в основному у гірничій та металургійній галузях; німецькі товариства охопили хімічну та електротехнічну галузі; англійські переважали у нафтовій галузі [28, с. 616]. У той же час за даними І. Глівіца станом на 1907 р. у Південному металургійному регіоні за рахунок вітчизняних капіталів працювало лише «Акціонерне товариство Сулінського заводу» з капіталом 7 млн руб., що складало 4,8% від загального обсягу вкладених у металургійні підприємства капіталів сумою 144 млн руб. [29, с. 109].

Поряд із позитивними характеристиками впливу іноземних капіталів на економічний розвиток країни, у економічній літературі другої половини XIX – початку XX ст. присутні і дослідження із досить стриманим відношенням щодо їхньої ролі. Зокрема

А. Зак, розмежовуючи за національними ознаками іноземні капітали, вкладені у вітчизняну економіку, надавав таку характеристику принципам роботи на нашому ринку німецьких інвестиційних ресурсів: «на відміну, наприклад, від англійського капіталу, піонера у наших не розвіданих районах по відкриттю нових природних багатств, що часто несе великі збитки при пошуках таких нових багатств, не зупиняючи при цьому подальшу роботу, німецький капітал йде шляхом фінансування підприємств із забезпеченою високою прибутковістю таких, як електротехнічна та машинобудівна промисловості» [30, с. 50–51]. Таким чином науковець зосереджує увагу на тому, що капітали не всіх країн відігравали однакову роль у стимулюванні розвитку вітчизняного народного господарства, бо у випадку із німецькими капіталами фінансування направлялося лише у галузі із високою дохідністю, мінімальним рівнем ризику та наявними урядовими гарантіями.

Зарубіжні інвестиції в будівництво залізниць також орієнтувалися на високі прибутки. Разом з тим, як зазначає П. Голобуцький, «це сприяло розвитку внутрішнього ринку й посиленню торгових зв'язків із зовнішнім світом, а також формуванню на українських землях крупних промислових центрів загальноімперського значення: Донецького вугільно-металургійного, Криворізького залізничного, Нікопольського марганцевого та Південно-Західного цукрового. На кінець XIX ст. українські землі стають одними із найрозвиненіших територій у Російській імперії» [31]. Таким чином механізми залучення та контролю іноземних капіталів мають вирішальне значення в досягненні паритету економічних інтересів інвестора і приймаючої країни. Історія промислового перевороту в Україні та ринкових трансформацій господарської системи засвідчує прогресивну роль іноземних інвестицій.

Висновки. Дослідження економічної літератури другої половини XIX – початку XX ст. та аналіз, на його основі, теоретичних поглядів вітчизняних вчених щодо ролі іноземних інвестицій у розвитку господарської системи країни дає можливість зробити такі висновки:

– наявність ґрунтовних теоретичних розробок вітчизняних вчених щодо проблем інвестиційного забезпечення економічного розвитку іноземними капіталами свідчить про їхній значний внесок у створення теоретико-методологічного базису даного на-

прямку досліджень, а також в обґрунтування доцільності іноземного інвестування та визначення позитивних і негативних чинників його активного застосування у вітчизняній практиці;

– у досліджуваній період іноземні інвестиції відіграли ключову роль у процесі розвитку господарської системи країни, зокрема за рахунок прямих та портфельних іноземних інвестицій відбувалася широка модернізація промисловості країни, розбудова шляхів сполучення (залізничне будівництво) та розвиток фінансового сектору, що дає підстави характеризувати іноземне інвестування як один з основних чинників економічного розвитку;

– за рахунок сприяння створенню нових галузей виробництва, впровадженню у вітчизняну практику нових технологій і методів організації виробництва, що є основною складовою процесу економічного розвитку, іноземне інвестування можна вважати також чинником інноваційного розвитку господарства України в другій половині XIX – на початку XX ст.;

– досвід залучення зарубіжних інвестицій у період ринково-індустріальної трансформації господарської системи є цінним для обґрунтування сучасних заходів державної політики в частині забезпечення сприятливого інституційного середовища та реалізації суспільно значущих модернізаційних проєктів за допомогою іноземних капіталів.

Список використаних джерел

1. Cairncross A.K. Home and foreign investment, 1870-1913. Cambridge University Press, 2015. 268 p.
2. Dunning J. The Theory of International Production. *International Trade Journal*. 1988. № 3. <https://doi.org/10.1080/08853908808523656>.
3. Penrose T. Foreign Investment and the Growth of the Firm. In *International Business*. Ed. P. Buckley. 2017. London. 494 p. <https://doi.org/10.4324/9781315199689>.
4. Соколовська О.М. Прямі іноземні інвестиції в економіці України: стан і проблеми залучення. *Вісник економічної науки України*. 2021. № 2(41). С. 92-99. [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.2\(41\).92-99](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.2(41).92-99).
5. Тофан, І. (2023). Проблематика залучення інвестицій та їх податкового супроводу в Україні. *Український економічний часопис*, 1, 48-51. <https://doi.org/10.32782/2786-8273/2023-1-9>.
6. Панкова Л.І., Камалова-Кутинець О.М. (2022). Аналіз тенденцій та перспектив залучення іноземних інвестицій в умовах економіки війни. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, 6. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-6-03-02>.
7. Тимоць М., Стахів Г. (2023). Фінансові аспекти залучення іноземних інвестицій в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*, 47. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-70>.
8. Новик Т. (2023). Повоєнна відбудова України у контексті довоєнних економічних проблем. *Grail of Science*, 30, 44-49. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.08.2023.004>.
9. Небрат В., Корніяка О. (2022). Особливості механізмів капіталотворення та інвестування в Україні як чинник фінансових ризиків в умовах війни та післявоєнного періоду. *Грааль науки*, 16, 31-34. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.06.2022.001>.
10. Савченко М., Степанюк В. Залучення іноземних інвестицій в економіку України: тенденції, проблеми та перспективи повоєнного відновлення. *Актуальні проблеми економіки*. 2024. № 6(276). <https://doi.org/10.32752/1993-6788-2024-1-276-6-15>.
11. Нечипорук О. (2023). Проблема залучення іноземних інвестицій в Україні під час війни. *Економіка та суспільство*, 54. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-6>.
12. Бабець І. Моделювання впливу прямих іноземних інвестицій на економіку України в умовах повоєнної відбудови. *Галицький економічний вісник*. 2023. Том 80. № 1. С. 131-143. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.01.131.
13. Зварич І., Бродовська О., Кравчук Д. Інклюзивна сторона впливу прямих іноземних інвестицій на сталий розвиток економіки. *Інклюзія і суспільство*. Вип. 1. 2023. С. 13-23. <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-1-2>.
14. Орехова Т.В., Свіргун А.Р. Вплив іноземних інвестицій на економічне середовище. *Економіка і організація управління*. № 4(52). 2023. С. 40-49.
15. Шовкун І.А. Вплив ПІІ на структурні зміни економіки у контексті перспектив повоєнного відновлення України. *Економіка і прогнозування*. 2023. № 2. С. 33-65. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001433517>.
16. Супрун Н.А. Імпорт капіталу як чинник розвитку ринкового середовища та економічної інтеграції на межі XIX-XX ст. У кн. Історичні детермінанти включення України в систему міжнародних економічних відносин: монографія / В.В. Небрат, Н.О. Горін та

- ін.; за ред. д.е.н. В.В. Небрат; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". Київ, 2021. 528 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/Istorychni-determinanty.pdf>.
17. Лазебник В. Іноземні інвестиції та цінні папери акціонерних товариств часів першої індустріалізації України. 1870-1918 роки. *Вісник Національного музею історії України*, 2019. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Lazebnyk_Valentyna/Inozemni_investytsii_ta_tsinni_papery_aksionernykh_tovarystv_chasiv_pershoi_industrializatsii.pdf?PHPSESSID=43lo9t88mnc59mdmmsf2j9brl7
  18. Лазебник В. Іноземні інвестиції в Україні. Кінець XIX - початок XX ст. *Fashion of Diplomacy in Ukraine*. 2017. № 5. С. 8-9.
  19. Лазебник В. Сталь у степу: погляд з України. *Всесвіт*. 2017. № 11/12. С. 291-296.
  20. Водотика Т. Простір можливостей: Україна в добу заліза та пари. Вид. 2-ге. Київ: ТОВ Видавництво "Кліо", 2018. 240 с.
  21. Снігова О.Ю. Управління структурними змінами в старопромислових регіонах України: монографія. Київ: КНЕУ, 2020. 552 с.
  22. Каразин В.Н. Речь о необходимости в настоящих обстоятельствах усилить домоводство, произнесенная в Харькове 13-го января 1813 г. в торжественном собрании Филотехнического общества Василием Назаровичем Каразиным. *Вестник Европы*. 1813. № 1. Ч. 67. С. 1-35.
  23. Витте С.Ю. О положении нашей промышленности (Докладная записка С.Ю. Витте Николаю II, февраль 1900 г.). URL: <http://mx.prometeus.nsc.ru/biblio/vitte/v1900.ssi>.
  24. Литвинов-Фалинский В.П. Наше экономическое положение и задачи будущего. Санкт-Петербург: Типография В.О. Киршбаума, 1908. X, 149 с.
  25. Туган-Барановский М.И. Русская фабрика в прошлом и настоящем. Москва: Московский рабочий, 1922. 428 с.
  26. Брандт Б. Иностранные капиталы / Россия в конце XIX века; под ред. В.И. Ковалевского. Санкт-Петербург: Типогр. Акц. Общ. Брокгауз-Эфрон, 1900. С. 617-621.
  27. Вавилин И. Иностранные капиталы в России. Ленинград: Прибой, 1925. 126 с.
  28. Рудзкий Э. Акционерные предприятия / Россия в конце XIX века; под ред. В.И. Ковалевского. Санкт-Петербург: Типогр. Акц. Общ. Брокгауз-Эфрон, 1900. С. 609-616.
  29. Гливиц И. Железная промышленность России [экономическо-статистический очерк]. Санкт-Петербург: Тип. Т-ва п. ф. "Электрo-Типография Н.Я. Стойковой", 1911. 147, [101], [XI] с.

30. Зак А.Н. Немцы и немецкие капиталы в русской промышленности. Санкт-Петербург: Типография Л.Я. Ганзбурга, 1914. 67 с.
31. Голобуцький П.В. Іноземний капітал в Україні в 18 - на початку 20 століть / Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Inozemny_kapital_v_Ukr_18_20_st.

References

1. Cairncross, A.K. (2015). Home and foreign investment, 1870-1913. Cambridge University Press.
2. Dunning, J. (1988). The Theory of International Production. *International Trade Journal*, 3. <https://doi.org/10.1080/08853908808523656>.
3. Penrose, T. (2017). Foreign Investment and the Growth of the Firm. In *International Business*. Ed. P. Buckley. London. <https://doi.org/10.4324/9781315199689>.
4. Sokolovska, O.M. (2021). Direct Foreign Investments in the Ukrainian Economy: State and Problems of Attracting. *Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrayiny - Herald of economic science of Ukraine*. 2(41), 92-99. [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.2\(41\).92-99](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.2(41).92-99) [in Ukrainian].
5. Tofan, I. (2023). Challenges of investment attraction and tax support in Ukraine. *Ukrayinskyy ekonomichnyy chasopys - Ukrainian Economic Journal*, 1, 48-51. <https://doi.org/10.32782/2786-8273/2023-1-9> [in Ukrainian].
6. Pankova, L.I., Kamalova-Kutynets, O.M. (2022). Analysis of Trends and Prospects of Attracting Foreign Investments in the Conditions of the War Economy. *Problemy suchasnykh transformatsiy. Seriya: ekonomika ta upravlinnya - Problems of Modern Transformations. Series: Economics and Management*, (6). <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-6-03-02> [in Ukrainian].
7. Tymots, M., Stakhiv, H. (2023). Financial aspects of attracting foreign investment in the conditions of martial law. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*, 47. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-70> [in Ukrainian].
8. Novyk, T. (2023). Post-war reconstruction of Ukraine in the context of pre-war economic problems. *Hraal nauky - Grail of Science*, 30, 44-49. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.08.2023.004> [in Ukrainian].

9. Nebrat, V., Korniyaka, O. (2022). Peculiarities of mechanisms of capital formation and investment in Ukraine as a factor of financial risks in the war and post-war period. *Hraal nauky - Grail of Science*, 16, 31-34. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.06.2022.001> [in Ukrainian].
10. Savchenko, M., Stepaniuk, V. (2024). Attraction of foreign investments in the economy of Ukraine: trends, problems and prospects of post-war reconstruction. *Aktualni problemy ekonomiky - Actual problems of economics*, 6(276), 6-15. <https://doi.org/10.32752/1993-6788-2024-1-276-6-15> [in Ukrainian].
11. Nechiporuk, O. (2023). The problem of attracting foreign investments in Ukraine during the war. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and Society*, (54). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-6> [in Ukrainian].
12. Babets, I. (2023). Simulation of the impact of foreign direct investment on the Ukrainian economy in the conditions of post-war reconstruction. *Halyskyi ekonomichnyi visnyk - Galician economic journal*. Vol. 80, 1, 131-143. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.01.131 [in Ukrainian].
13. Zvarych, I., Brodovska, O., Kravchuk, D. (2023). Inclusive side of the influence of foreign direct investment on sustainable economic development. *Inklyuziya i suspilstvo - Inclusion and society*. Vol. 1, 13-23. <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-1-2> [in Ukrainian].
14. Oriekhova, T., Svirhun, A. (2023). The influence foreign investments on economic growth. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya - Economics and Organization of Management*, 4(52), 40-49. <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2023.4.5> [in Ukrainian].
15. Shovkun, I.A. (2023). Influence of FDI on structural changes in the economy in the context of prospects for post-war recovery of Ukraine. *Ekonomika i prohnozuvannya - Economy and forecasting*, 2. 33-65. Retrieved from <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001433517> [in Ukrainian].
16. Suprun, N.A. (2021). Capital import as a factor in the development of the market environment and economic integration on the border of the 19th and 20th centuries. In the book *Historical determinants of Ukraine's inclusion in the system of international economic relations: monograph / V.V. Nebrat, N.O. Horin and others; under the editorship Doctor of Economics V.V. Nebrat; National Academy of Sciences of Ukraine, State University of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine*. Kyiv. Retrieved from <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/Istorychni-determinanty.pdf> [in Ukrainian].
17. Lazebnyk, V. (2019). Foreign investments and securities of joint-stock companies during the first industrialization of Ukraine. 1870-1918 years. *Visnyk Natsionalnoho muzeju istoriyi Ukrayiny - Bulletin of the National Museum of the History of Ukraine*. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Lazebnyk_Valentyna/Inozemni_investytsii_ta_tsinni_papery_aksionernykh_tovarystv_chasiv_pershoi_industrializatsii.pdf?PHPSESSID=43lo9t88mnc59mdmmsf2j9brl7 [in Ukrainian].
18. Lazebnyk, V. (2017). Foreign investments in Ukraine. The end of the 19th - the beginning of the 20th century. *Fashion of Diplomacy in Ukraine*. 5, 8-9 [in Ukrainian].
19. Lazebnyk, V. (2017). Steel in the steppe: a view from Ukraine. *Vsesvit - Universe*, 11/12, 291-296 [in Ukrainian].
20. Vodotyka, T. (2018). Space of possibilities: Ukraine in the age of iron and steam. View. 2nd. Kyiv: Klio [in Ukrainian].
21. Snihova, O.Yu. (2020). Management of structural changes in old industrial regions of Ukraine: monograph. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
22. Karazin, V.N. (1813). Speech on the necessity of strengthening home economics in the present circumstances, delivered in Kharkov on January 13, 1813 at the ceremonial meeting of the Philotechnical Society by Vasily Nazarovich Karazin. *Vestnik Yevropy - Vestnik Evropy*, 1, p. 67, 1-35 [in Russian].
23. Witte, S.Yu. (1900). On the situation of our industry (Report by S. Yu. Witte to Nicholas II, February 1900). Retrieved from <http://mx.prometeus.nsc.ru/biblio/vitte/v1900.ssi> [in Russian].
24. Litvinov-Falinsky, V.P. (1908). Our economic situation and tasks of the future. St. Petersburg: V.O. Kirshbaum Printing House [in Russian].
25. Tugan-Baranovsky, M.I. (1922). Russian factory in the past and present. Moscow: Moskovsky rabochy [in Russian].
26. Brandt, B. (1900). Foreign capital / Russia at the end of the 19th century; edited by V.I. Kovalevsky. St. Petersburg: Typogr. Akts. Obshch. Brockhaus-Efron, 617-621 [in Russian].
27. Vavilin, I. (1925). Foreign capital in Russia. Leningrad: Priboy [in Russian].
28. Rudzkiy, E. (1900). Joint-Stock Enterprises / Russia at the End of the 19th Century; edited by V.I. Kovalevsky. St. Petersburg: Typogr. Akts. Obshch. Brockhaus-Efron, 609-616 [in Russian].

29. Gliwitz, I. (1911). The Iron Industry of Russia (an economic and statistical essay). St. Petersburg: Type. T-va p.f. 'Electro-Typography of N.Ya. Stoykova' [in Russian].
30. Zak, A.N. (1914). Germans and German capital in Russian industry. St. Petersburg: L.Ya. Ganzburg Printing House [in Russian].
31. Golobutsky, P.V. (2005). Foreign capital in Ukraine in the 18th century - at the beginning of the 20th century / Encyclopedia of Ukrainian History: T. 3: E-Y / Editorial Board: V.A. Resin (head) and in. NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv: Naukova dumka. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Inozemny_kapital_v_Ukr_18_20_st [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 7 жовтня 2024 р.